

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

VAN ACTIE NAAR AANBEVELINGEN

**Erasmus+ KA220-SCH Strategisch partnerschap in het
schoolonderwijs DIGITAL COMICS OF MIGRATION
2023-1-TR01-KA220-SCH-000166103**

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Het Project

Het project Digital Comics of Migration (DICOMI) had tot doel de onderwijservaringen te verbeteren van kinderen van wie de ouders als gevolg van oorlogsomstandigheden ontheemd zijn geraakt. De oorlog in Oekraïne heeft geleid tot oproepen tot een positieve onderwijskundige respons in Europa, met als doel de educatieve en sociale ervaringen van Oekraïense studenten te verbeteren. In het studiejaar 2023–2024 vertrokken meer dan 115.000 studenten naar andere landen om hoger onderwijs te volgen. In 2008–2009 bedroeg dit aantal 21.000 (Stadnyi, 2025). Deze vervijfvoudiging van het aantal internationaal mobiele studenten in het hoger onderwijs komt ook tot uiting in het aantal Oekraïners dat in OESO-landen asiel aanvraagt; dit aantal bereikte volgens de beschikbare gegevens in 2015 een piek van 25.000 personen (OECD, 2026). Eind april 2026 werd het aantal Oekraïners dat als gevolg van de oorlog in Europa bescherming genoot, geraamd op 4,37 miljoen (Eurostat, 2026). Tsjechië, Polen en Slowakije telden respectievelijk de hoogste aantallen begunstigden van bescherming. De omvangrijke migratiestromen en de toepassing van tijdelijke bescherming hebben ingrijpende gevolgen gehad voor de levensomstandigheden en onderwijskansen van Oekraïners.

De percentages afgestudeerden in het tertiair onderwijs laten een duidelijk voordeel zien voor onderdanen van het rapporterende land ten opzichte van burgers uit andere Europese landen (Eurostat, 2027). Daarnaast ligt het percentage eigenwoningbezit onder onderdanen van het rapporterende land tussen 50 en 70%, terwijl dit onder burgers uit andere Europese landen die naar het betreffende land zijn gemigreerd tussen 35 en 42% ligt. Hoewel het mediane inkomen van onderdanen en andere EU-burgers vergelijkbaar is, zijn de risico's op sociale uitsluiting, armoede en werkloosheid groter wanneer een Europeaan naar een ander Europees land migreert. Deze omstandigheden treffen ook Oekraïense migranten, die als gevolg van de oorlog uit hun woonplaatsen en land zijn verdreven.

Oorlog vormt eveneens een belangrijke oorzaak van migratie vanuit Syrië, Palestina, de Oeigoerse regio, Iran, Irak en vele andere gebieden en landen. Hoewel deze niet tot Europa behoren, worden ook zij op het gebied van onderwijs en levensomstandigheden sterk beïnvloed door oorlog en migratie. Sinds het begin van de Arabische Lente in 2011 heeft Turkije een groot aantal Syriërs opgevangen. Volgens nationale statistieken van het Ministerie van Binnenlandse Zaken van de Republiek Turkije verblijven 2.280.542 Syriërs in Turkije onder tijdelijke bescherming. Gezien de omvang van dit aantal binnen één land zijn de demografische samenstelling, de bevolkingsontwikkeling, de onderwijskansen en de onderwijservaringen

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

aanzienlijk beïnvloed, zowel voor Syrische leerlingen van wie de families door oorlog zijn ontheemd als voor Turkse leerlingen.

Het onderwijsbeleid in Europa en Turkije voorziet in maatregelen om het hoofd te bieden aan migratie die door oorlog wordt veroorzaakt. Turkije biedt Syriërs onder tijdelijke bescherming kosteloos onderwijs, gezondheidszorg en sociale dienstverlening aan. Syrische leerlingen onder tijdelijke bescherming worden ingeschreven in het basis- en voortgezet onderwijs en ontvangen gratis schoolboeken. Ook projecten zoals PIKTES (*Promoting Inclusive Education for Kids in the Turkish Education System*) leveren een positieve bijdrage door Syrische leerlingen onder tijdelijke bescherming te betrekken bij inclusieve activiteiten. Het project biedt financiële ondersteuning aan gezinnen onder tijdelijke bescherming en organiseert Turkse taalcursussen voor leerlingen die taalproblemen ondervinden. De behoeften van personen onder bescherming, en in het bijzonder die van vrouwen, zijn systematisch onderzocht (Yücel et al., 2018). Daarnaast zijn nationale en internationale projecten met succes uitgevoerd, waaronder het *Project for Strengthening the Social and Economic Stability and Resilience of Syrian Women and Girls Under Temporary Protection* en het *Child Protection Project Focusing on TCDŞ (Turkish Civil Aviation Authority) and Economic Empowerment*.

Nationale en internationale projecten op het gebied van migratie en inclusie dragen bij aan betere onderwijservaringen voor leerlingen. Nationale en internationale statistieken en gegevens bieden echter onvoldoende inzicht in de ervaringen en onderwijskansen van leerlingen van wie de ouders als gevolg van oorlog of andere dwingende omstandigheden zijn gemigreerd. In heel Europa is het noodzakelijk de feitelijke ervaringen van leerlingen uit gemigreerde gezinnen te verbeteren, aangezien inclusie en integratie belangrijke doelstellingen van de Europese Unie (EU) vormen. Het DICOMI-project had daarom tot doel de inclusie en integratie te bevorderen van leerlingen van wie de gezinnen als gevolg van oorlog of andere dwingende omstandigheden zijn gemigreerd. Het project onderscheidt zich door zijn ontwerp en strategie. Het maakt gebruik van digitale strips, een krachtige en aantrekkelijke leesvorm voor kinderen, leerlingen, jongeren en volwassenen. Daarnaast omvat het DICOMI-project waargebeurde verhalen van migrantengezinnen, die een waardevolle bron van informatie vormen en onderlinge verbondenheid kunnen bevorderen.

Strips worden aangeduid als de zevende kunst en vormen een aantrekkelijke leesvorm waarin tekst, beeld en beweging op papier worden gecombineerd. In de tweede helft van de twintigste eeuw werden strips als didactische methode geïntroduceerd, omdat zij niet alleen als

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

materiaal voor taalonderwijs kunnen dienen, maar ook als cognitief stimulerende leermiddelen die het begrip en de actieve deelname van leerlingen bevorderen (Sones, 1944). Hoewel sommige wetenschappers strips bekritiseren vanwege de beperkte hoeveelheid tekst, bieden zij de lezer een betekenisrijke context waarin naast woorden ook kleur, objecten, beweging, geluid en beeld bijdragen aan de betekenisvorming (Bramlett et al., 2016). Experimenteel onderzoek naar het gebruik van strips wijst eveneens op positieve resultaten voor de motivatie en academische prestaties van leerlingen (İlhan & Oruç, 2019), hun kritisch denkvermogen en begrip (Tekin & İlhan, 2026), en hun participatie. Strips worden toegepast binnen uiteenlopende vakgebieden, waaronder literatuur (Tekin, 2026), natuurwetenschappen (Koutníková, 2017), wiskunde (Tay et al., 2024), maatschappijleer en sociale studies (İlhan & Sin, 2024), geschiedenis (İlhan & Oruç, 2019) en andere disciplines. Didactische ontwerpen waarin strips worden geïntegreerd, bevorderen de motivatie, participatie en leerprestaties van leerlingen en stimuleren vaardigheden die kenmerkend zijn voor de eenentwintigste eeuw, zoals kritisch denken en creativiteit.

Binnen het DICOMI-project werden strips gebruikt als de belangrijkste didactische methode om leerlingen actief te betrekken bij lessen over migratie en integratie. Om hun begrip van en empathie voor migratie en oorlog te versterken, maakte het project gebruik van getuigenissen van gezinnen die vanwege oorlog of andere dwingende omstandigheden waren gemigreerd. Als eerste projectactiviteit interviewden de partners in alle deelnemende landen — Duitsland, Zweden, Nederland, Turkije en Oekraïne — gezinnen die om dergelijke redenen waren gemigreerd. Deze interviews waren gericht op het verkrijgen van inzicht in hun migratieverhalen. Aan 47 migrantengezinnen die in Duitsland, Zweden, Nederland, Turkije, Oekraïne en andere Europese landen verbleven, werden vragen gesteld over de redenen voor hun migratie, het besluitvormingsproces, het migratieproces zelf — zowel de juridische procedures als de reis — en hun ervaringen na aankomst op het gebied van integratie, gezinsleven en onderwijs. De gezinnen waren afkomstig uit onder meer Oekraïne, Syrië, Afghanistan en Jemen, evenals uit andere landen waar mensen zich in een kwetsbare of achtergestelde positie bevinden. Elk interview werd opgenomen en getranscribeerd om authentieke informatie over migratie-ervaringen te verzamelen.

De migratieverhalen beschreven onder meer moeilijkheden met juridische procedures, paspoort- en visumaanvragen en asielprocedures. Het is dan ook niet verrassend dat veel verhalen melding maakten van ernstige traumatische ervaringen. Deze konden zich vóór de migratie hebben voorgedaan als gevolg van oorlogsomstandigheden, tijdens de migratie

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

vanwege uiterst zware reisomstandigheden, of na aankomst door problemen met integratie en financiële bestaanszekerheid. De verhalen werden bewerkt tot educatieve narratieven die enerzijds de authentieke ervaringen uit de interviews weerspiegelden en anderzijds aansloten bij de onderwijsdoelstellingen en pedagogische criteria. Daarbij werd bijzondere aandacht besteed aan het voorkomen van hertraumatisering van leerlingen met een migratieachtergrond en aan het vermijden van gevoelens van medelijden of schaamte bij leerlingen en gezinnen die zelf migratie hebben meegemaakt.

Nadat de verhalen waren bewerkt, werden onderwijsdoelstellingen vastgesteld die aansloten bij de volgende drie hoofddoelstellingen van het project:

- Het bevorderen van de inclusie en integratie van leerlingen van wie de gezinnen zijn gemigreerd als gevolg van de oorlog in Oekraïne, oorlogssituaties in andere landen of andere dwingende omstandigheden.
- Het ontwikkelen van sleutelcompetenties, zoals sociale inclusie, geletterdheid, digitale competenties, cultureel bewustzijn en actief burgerschap, door middel van digitale strips en de sociaal-emotionele leerdoelstellingen van de DICOMI-modules.

Het ondersteunen van leerkrachten, schoolleiders en andere onderwijsprofessionals door middel van lerarenopleidingen en door de DICOMI-modules te introduceren als een waardevolle bron voor stripondersteund onderwijs en educatie gericht op sociale inclusie.

Deze doelstellingen vormden de leidraad voor de ontwikkeling van de DICOMI-strips, waarin de waargebeurde verhalen van migrantengezinnen worden weerspiegeld. Bij het ontwerp van iedere strip werd zorgvuldig aandacht besteed aan de formulering, de beelden, de symboliek en het kleurgebruik, zodat deze aansloten bij de doelstellingen van het project. Op basis van de interviews werden tien strips ontwikkeld, die elk zijn geïntegreerd in een DICOMI-module rond een van de volgende thema's:

1. Migratie als kenmerk van alle levende wezens
2. Culturele diversiteit
3. Migratietrajecten
4. Migratiebeleid
5. Gedwongen migratie
6. Integratie en verbondenheid
7. Migratie en school: taal en vriendschappen
8. Ontwikkeling en migratie

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

9. Meervoudige verbondenheid

10. Migratie en klimaatverandering

De strips werden in alle partnerlanden gebruikt als het belangrijkste didactische hulpmiddel tijdens de lerarentrainingen en de activiteiten met leerlingen. In ieder partnerland namen ten minste twee leerkrachten en tien leerlingen deel. Alle partners voerden de implementatieactiviteiten met succes uit. In totaal namen 31 leerkrachten en 116 deelnemers aan deze activiteiten deel.

Dit rapport is opgesteld als een document met beleidsaanbevelingen, gebaseerd op het DICOMI-project en de behaalde resultaten. In het kader van het project werden in vijf partnerlanden — Duitsland, Zweden, Nederland, Turkije en Oekraïne — kleinschalige bijeenkomsten georganiseerd met belanghebbenden en eindgebruikers binnen het onderwijs. Aan deze bijeenkomsten namen onder anderen leerkrachten, masterstudenten en promovendi, schooldirecteuren, adjunct-directeuren, ouders, vertegenwoordigers van niet-gouvernementele organisaties (ngo's), ondernemers uit het midden- en kleinbedrijf, beleidsmakers en academici deel.

Dankzij de uiteenlopende achtergronden van de deelnemers konden de projectmodules vanuit verschillende perspectieven worden geëvalueerd en konden op basis daarvan beleidsaanbevelingen worden geformuleerd. Naar aanleiding van de gevoerde gesprekken en de behaalde resultaten zijn de beleidsaanbevelingen onderverdeeld in vier doelgroepen. Voor iedere doelgroep is een afzonderlijk pakket samengesteld:

- Van actie naar aanbevelingen: pakket voor leerlingen
- Van actie naar aanbevelingen: pakket voor gezinnen
- Van actie naar aanbevelingen: pakket voor leerkrachten
- Van actie naar aanbevelingen: pakket voor beleidsmakers

Deelnemers

De kleinschalige bijeenkomsten hadden tot doel belanghebbenden en eindgebruikers binnen het onderwijs te bereiken en de DICOMI-projectmodules te evalueren op hun doeltreffendheid bij het verbeteren van leerprestaties en het terugdringen van vroegtijdig schoolverlaten. In vijf landen — Duitsland, Zweden, Nederland, Turkije en Oekraïne — namen in totaal 154 personen deel aan deze bijeenkomsten. De deelnemers bestonden uit leerkrachten uit het basis- en voortgezet onderwijs, vertegenwoordigers van niet-gouvernementele

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

organisaties, ondernemers uit het midden- en kleinbedrijf, schooldirecteuren en adjunct-directeuren, academici, onderzoekers, masterstudenten en promovendi, en beleidsmakers.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Referenties

- Bramlett, F., Cook, R., & Meskin, A. (Eds.). (2016). *The Routledge Companion to Comics* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315851334>
- Eurostat. (2027). Migrant inclusion and integration dashboard.
<https://ec.europa.eu/eurostat/cache/dashboard/migrant-integration-inclusion/>
- İlhan, G. O., & Sin, M. (2024). Reflections of "Use of Comics in Social Studies Education" Course: The Opinion and Experiences of Teachers. *SANE Journal: Sequential Art Narrative in Education*, 2(8), 2.
- İlhan, G., & Oruç, Ş. (2019). Comic books use in social studies lesson: Texas history. *Education and Science*, 44(198), 327-341. <https://doi.org/10.15390/EB.2019.7830>
- Koutníková, M. (2017). The application of comics in science education. *Acta Educationis Generalis*, 7(3), 88-98.
- OECD (2026), *Ukraine's Strategic Response to the Displacement Crisis: Return, Reintegrate, Reconnect*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9b773da4-en>.
- Sones, W. W. D. (1944). The comics and instructional method. *The Journal of Educational Sociology*, 18(4), 232-240.
- Stadnyi, Y. (2025). Student migration to western universities: How many Ukrainians left between 2008 and 2023—and where. <https://voxukraine.org/en/student-migration-to-western-universities-how-many-ukrainians-left-between-2008-and-2023-and-w>
- Tay, X. W., Toh, T. L., & Cheng, L. P. (2024). Primary school students' perceptions of using comics as a mode of instruction in the mathematics classroom. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology*, 55(4), 997–1023.
<https://doi.org/10.1080/0020739X.2023.2170287>
- Tekin, E. (2026). Graphic novels in teacher education: Preservice teachers' pedagogical reflections on crime and punishment. *International Journal of Field Education*, 12(1), 1-18. <https://doi.org/10.32570/ijofe.1905387>

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Tekin, E. and İlhan, G. O. (2026). *The Great Gatsby* reimagined: Preservice English teachers' critical reading of the novel and graphic novel. *Literacy*, 60(1):e70014.
<https://doi.org/10.1111/lit.70014>.

Wallner, L., & Barajas, K. E. (2020). Using comics and graphic novels in K-9 education: An integrative research review. *Studies in Comics*, 11(1), 37-54.

Yücel, A., Utaş, C., Luchsinger G., Vurgun, İ., Kavlak İ., Kristjansdóttir, B., & Freizer, S. (2018). Needs analysis of Syrian women and girls under temporary protection in Türkiye.
<https://eca.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20ECA/Attachments/Publications/Country/Turkey/The%20Needs%20AssessmentTRWEBcompressed.pdf>